

Аспірантка кафедри теорії та методики
музичної освіти, хорового співу і диригування
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова
(м. Київ, Україна) E-mail: liudastepanova@gmail.com

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНО-КРЕАТИВНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МУЗИКИ

Стаття розкриває дослідження поняття особистісно-креативного розвитку молодших школярів у процесі навчання музики. Сутність означеної проблеми розглянуто з позиції сучасних вимог до освіти і завдань музичної педагогіки.

Метою роботи є висвітлення та аналіз базових понять дослідження особистісно-креативного розвитку молодших школярів у процесі навчання музики.

Методологія. Застосовано методи порівняльного аналізу, синтезу, систематизації та теоретичного узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми.

Наукова новизна полягає у визначенні напрямків особистісно-креативного розвитку у процесі навчання музики в контексті вікових особливостей молодших школярів.

Висновки. У результаті теоретичного дослідження з'ясовано, що проблема особистісно-креативного розвитку людини потребує різнобічного вивчення. Актуалізовано важливість наукового дослідження сучасних теорій особистості для розуміння складових її розвитку. Висвітлено різні трактування базових понять (креативність, творчий потенціал, творчість, творча особистість, розвиток), що розкривають сутність досліджуваної проблеми. Наведено різні підходи вітчизняних і зарубіжних науковців щодо їх розуміння і визначення. Встановлено зв'язок між вище окресленими поняттями та поняттям творчого потенціалу особистості, інтелектуальним і особистісним розвитком. Відзначено позитивний вплив музичного мистецтва на загальний інтелектуальний розвиток молодших школярів.

Зважаючи на те, що креативність певною мірою властива кожній людині, відзначено, що в процесі навчання музики важливо розвивати у кожній дитини потребу до творчості. Особистісно-креативний розвиток молодших школярів у процесі навчання музики ми розглядаємо як один із аспектів процесу становлення особистості, що здійснюється під час їх музично-творчої діяльності.

Ключові слова: креативність, особистість, творчий потенціал, музично-творча діяльність.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, що визначаються, зокрема, інтелектуалізацією суспільства, головним завданням освіти є виховання творчої, всебічно розвиненої особистості, спрямованої на досягнення життєвої мети шляхом креативного перетворення світу.

Актуальність. Недостатня розробленість та суперечливість висновків науковців щодо проблеми розвитку креативної особистості, що підтверджується сучасними науковими джерелами, визначає актуальність вивчення означеної проблеми в контексті вікових особливостей.

Аналіз основних досліджень. Особистість, її розвиток є предметом сучасних філософських, соціально-психологічних, педагогічних досліджень. Питання теорії особистості, її розвитку, духовності розкриваються в роботах В. Біблера, Д. Богоявленської, Л. Божович, Дж. Брунера, Л. Виготського, Дж. Гілфорда, В. Дранкова, В. Дружиніна, В. Зінченко, Н. Лейтеса, А. Лука, Я. Пономарьова, Р. Стенберга, Б. Теплової, В. Шадрикова, В. Юркевича та ін.

У психологічному аспекті питання креативності та її структури розглядали Дж. Гілфорд, Б. Скіннер, К. Тейлор, П. Торранс, К. Хеллер, В. Клименко, В. Козленко, В. Моляко, Б. Шадриков та інші науковці.

Проте, сучасна теорія креативності особистості «все ще перебуває в стадії становлення, характеризується багатоаспектністю і охоплює значну кількість різноманітних концепцій, теоретичних та емпіричних знань» [15, 2]. Таким чином, на сьогоднішній день проблема особистісно-креативного

розвитку в контексті вікових особливостей, попри існуючі наукові надбання, далека від повного різнобічного вирішення в силу своєї неоднозначності і глибини.

Метою роботи є висвітлення та аналіз базових понять дослідження особистісно-креативного розвитку молодших школярів у процесі навчання музики.

Методи дослідження. Застосовано методи порівняльного аналізу, синтезу та теоретичного узагальнення.

Результати дослідження. Для розуміння сутності, змісту досліджуваної проблеми виникає необхідність аналізу основних понять, до яких у контексті обраної теми відносимо, перш за все, поняття «особистість», «креативність» «розвиток», що потребують всебічного висвітлення.

З огляду на складність і багатовимірність феномену, поняття «особистість» має безліч трактувань у різних наукових аспектах: «Це абстрактне поняття, яке об'єднує багато аспектів, що характеризують людину: емоції, мотивацію, думки, переживання, сприйняття і дії, ...охоплює широкий спектр внутрішніх психічних процесів, що обумовлюють особливості поведінки людини в різних ситуаціях» [14, 22].

Звертаючись до витоків поняття «особистість», зауважимо, що історично на кожному витку розвитку людства, людина, її місце у світі розглядалися по-різному: «Світ має людиномірний характер: з одного боку, у ньому створюються умови для існування людини, а з іншого – людина в його специфіці (розуміння якої також змінюється з часом) є умовою існування світу» [11, 379]. Сучасні теорії особистості (зокрема, у підручнику П. Хьелла та Д. Зіглера 2008 року видання їх розглянуто п'ятнадцять, починаючи від З. Фрейда, А. Адлера і до Г. Айзенката Дж. Роттера) спираються на основні філософські положення щодо природи людини. Осмислення різних концепцій, їх порівняння, співставлення різних аспектів проблеми дає можливість осягнення особистості та розуміння складових її розвитку.

Зокрема, дослідники розглядають особистість у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні «особистість – це конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних та соціальних якостей; у вузькому – індивід, який є суб'єктом соціальних відносин та свідомої діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства» [4, 119]. Варто зазначити, що в більшості наукових джерел особистість розуміється як «загальна ідея індивідуальних відмінностей, як гіпотетична структура, як процес розвитку протягом життя...» [14, 51]. У зв'язку з цим, дослідження питань особистісного розвитку варто починати якомога раніше – з молодшого шкільного віку і навіть з дошкільного.

Як відомо, одним з найпотужніших факторів особистісного розвитку є креативність, не менш суперечливе поняття, ніж особистість. Існує безліч різних підходів науковців до тлумачення цього поняття. «Креативність» розуміють як «творчі здібності індивіда, здатність породжувати незвичні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації»; «творчу активність»; «найважливіший і відносно незалежний фактор обдарованості»; «творчі можливості людини, що можуть виявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість в цілому або її окремі сторони»; «невід'ємний компонент інтелектуального розвитку творчої особистості» [7, 238–239].

В інших наукових джерелах зазначається, що креативність «правильніше визначати не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості». Підкреслюється, що ці поняття «хоча і дуже близькі, проте не ідентичні» [10, 15]. Однак, як «ресурс творчих можливостей людини, здатність конкретної людини до здійснення творчих дій, творчої діяльності в цілому» В. Моляко визначає як творчий потенціал» [5, 20].

Як творчі можливості особистості, її креативність, що може виявлятися в мисленні, спілкуванні, інших видах діяльності і характеризувати як особистість загалом, так і її окремі здібності, продукти творчої діяльності, процес їхнього створення, розглядає творчий потенціал і Л. Курило [6]. Водночас, креативність як здатність до творчості розглядається науковцями і в структурі творчого потенціалу (Дж. Гілфорд, В. Дружинін, П. Торренс.), і як головна компонента системи тестових і експертних оцінок творчого потенціалу, що дозволяє І. Воронюк вважати її «одним із системоутворюючих факторів структури особистості», який впливає та обумовлює рівень розвитку особистості та її самореалізації [3, 14].

Досліджуючи формування готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку креативності молодших школярів, В. Фадеєв під креативністю розуміє «інтегративну якість особистості, яка є суб'єктивною передумовою і одночасно показником творчості в усіх сферах діяльності» [12, 7]. У психологічному аспекті креативність розуміють як «особистісну тенденцію до творчого вирішення проблем», як «вектор інтенсивності творчої тенденції особистості», як «властивість особистості», тісно пов'язану з іншими рисами в «цілісну систему» [3, 3].

Якщо розглядати особистість як «активну цілісну систему, за визначенням здатну до творчості, як у відношенні до самої себе, так і у відношенні до всього світу та інших людей» [1, 43], то напрашується висновок, що кожна особистість певною мірою креативна. Креативність властива кожній людині, як і здатність мислити, розмовляти, відчувати [10].

Як бачимо, у наведених визначеннях поняття «креативність» включає в себе ряд понять, що сприяють розумінню її сутності (здібності, якості, інтелект, здатність до творчості, активність особистості) у контексті творчості. Тому вважаємо за доцільне розглянути деякі позиції науковців щодо трактування поняття «творчість» і зупинитися на з'ясуванні взаємозв'язків між цими поняттями.

Творчість як цілісне утворення, «не обмежується такими аспектами функціонування психіки людини, як образний, логічний, поведінковий та ін., а проявляється на всіх рівнях психічної активності людини» [10, 43]. Водночас, творчість «постає також і креативністю, яка у широкому розумінні – це творчі здібності в усій різноманітності їхнього прояву» [10, 100]. Як зазначає Л. Яременко, західні дослідники креативністю називають «технологічний елемент творчості». Відмінність полягає в тому, що «творчий процес ґрунтується на натхненні автора, головною ж складовою креативного процесу є прагматичний елемент, тобто творчість – це задум, креативність – втілення» [15, 8].

У процесі вивчення питання розвитку креативної особистості у закладах позашкільної освіти дослідницею з'ясовано, що «креативність є характеристикою творчості в її дієвому вираженні, тобто креативність – не мрії та фантазії, а здатність до творчої дії» [15, 8]. Водночас, О. Нікітюк та О. Євсюков наголошують, що «політ фантазії є складовою творчого процесу, забезпечується знаннями, підкреслюється здібностями і цілеспрямованістю, супроводжується емоційним станом». А творчість зазначені автори розуміють як «процес створення чогось нового, при чому процес не запрограмований, непередбачуваний і раптовий» [7, 240].

Якщо креативність – це «здатність бути творчим», а творчість, як процесуальну категорію, розуміти як «реалізовану креативність, «креативність у дії» [10, 53], то реалізація креативності проявляється двобічно: у процесі творчості вона виступає її мотиваційною основою як суб'єктивною детермінантою, і водночас залежить від її особливостей та умов як об'єктивна детермінанта (В. Козленко). Тож, «креативність є детермінантою творчого процесу й здібностей особистості» [11, 380].

У контексті нашого дослідження, підсумовуючи висвітлення понять «особистість», «креативність», «творчість», ми погоджуємося з визначенням С. Терещенко, яка, розглядаючи креативність як критерій людиномірності особистісного зростання суб'єктів навчального процесу, під креативністю розуміє «поєднання певних психічних властивостей, зокрема, уяви, мислення, спостережливості, що завдяки цілеспрямованому педагогічному впливу на їх формування набувають якостей творчої уяви, асоціативно-образного мислення, художньої спостережливості, в результаті чого людина як суб'єкт навчального процесу стає креативною особистістю» [11, 380], оскільки у цьому визначенні мова, власне, йде про розвиток.

Під розвитком розуміють процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, «перехід від одного якісного стану до іншого, вищого» [2, 1253]. У довідниковій методичній літературі акцентується також соціальний аспект розвитку особистості, де під розвитком розуміється «процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання» [9, 61]. У наукових джерелах також зазначається, що одна з головних цілей розвитку людини – «статус творчої особистості» [10, 43]. Визначальним для розуміння розвитку особистості є те, що він відбувається в діяльності, яка керується системою мотивів, що характерні для даної особистості.

У контексті нашого дослідження – це навчальна діяльність, яка стає провідною для молодших школярів. Хоча, підпорядковуючись навчанню, ігрова діяльність теж залишається актуальною. Але її характер змінюється, спрямовується на розвиток і самовираження в дії: «особливості змін у ігровій діяльності разом з новоутвореннями молодшого шкільного віку – пам'яттю (у зв'язку з розвитком пізнавальної сфери), сприйняттям (перехід від мимовільного до довільного та синтезуючого), волею (під впливом навчальної діяльності спостерігається розвиток здатності до самоорганізації, самоконтролю та самооцінки), мисленням (конкретний, наглядно-образний характер поступово змінюється на словесно-логічний), тобто, інтенсивним розвитком інтелекту та емоційною чутливістю до кольору, ритму, інтонації створюють психологічні передумови для художньо-творчої, зокрема, музично-творчої, діяльності дітей» [13, 75].

У зв'язку з цим, серед пріоритетних тенденцій розвитку в музичній освіті XXI ст. звертаємо увагу на «створення умов для творчої самореалізації учнів» та «органічне поєднання музичного навчання, виховання і розвитку», що сприяє «формуванню цілісної, гармонійно розвиненої особистості», оскільки «найвищий смисл музичної педагогіки, якщо виходити із сучасних наукових уявлень, полягає у розвитку особистості, здатної через музичну інтонацію досягти навколишню дійсність, власний внутрішній світ, розмаїття проблем людського досвіду» [8, 8–12].

Позитивний вплив музики як мистецтва позначається на загальному інтелектуальному розвитку молодших школярів, розкріпачує емоційно, ушляхетнює, гармонізує. Навчання музики як процес включає: слухання, виконання, розуміння, досягнення дітьми музики. У цьому процесі набувається досвід музичного сприйняття, розвиваються музичні здібності, уміння, навички творчої музичної діяльності учнів. Якщо навчання музики спрямовано на формування художньо-образного, асоціативного, критичного, креативного мислення учнів через спонукування до прояву ініціативи, кмітливості, винахідливості, фантазії, уяви, тоді воно забезпечує особистісно-креативний розвиток школярів.

Висновки. Отже, підсумовуючи дані теоретичного аналізу базових понять дослідження особистісно-креативного розвитку молодших школярів у процесі навчання музики, можемо зробити висновок, що на сьогодні не існує і, напевно, не може існувати, з огляду на складність і багатовимірність феномену, загальноприйнятого визначення понять «особистість», «креативність» і «творчість», хоча підкреслюється взаємозалежність двох останніх, які пов'язані з поняттям творчого потенціалу та інтелектуальним і особистісним розвитком.

Зважаючи на те, що креативність певною мірою властива кожній людині, в процесі навчання музики важливо розвивати у кожної дитини потребу до творчості. Особистісно-креативний розвиток молодших школярів у процесі навчання музики ми розглядаємо як один із аспектів процесу становлення особистості, що здійснюється під час музично-творчої діяльності.

Актуалізуючи особистісно-креативний розвиток молодших школярів у процесі становлення особистості, подальші наукові дослідження спрямовуємо на розробку методики його діагностування у процесі навчання музики.

References

1. Березина Т. Н., Терещенко Р. Н. Эмоциональная креативность личности: определение и структура. *Психология и психотехника*. Москва : ООО «НБ-Медиа», 2012. № 2. С. 43–50
Berezina, T. N., Tereshchenko, R. N. (2012). Emocionalnaya kreativnost lichnosti: opredelenie i struktura [Emotional creativity of personality: definition and structure]. *Psihologiya i psihotekhnika – Psychology and psychotechnics*. 2, 43–50. Moskva. Russia : ООО «НБ-Media».
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
Busel, V. T. (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Kyiv. Irpin. Ukraine: Perun.
3. Воронюк І. В. Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2003. 20 с.
Voronjuk I. V. (2003) Psihologichni osoblivosti realizaciyi tvorchoho potencialu molodshih shkolyariv [Psychological peculiarities of realization of creative potential of younger schoolchildren]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. Ukraine.
4. Ємчик О. Г. Проблема творчого потенціалу особистості в науково-педагогічній спадщині. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2015. № 5(49). С. 116–125.
Yemchuk, O. G. (2015) Problema tvorchoho potencialu osobivosti v naukovu-pedagogichnij spadshini [The problem of creative potential of the individual in the scientific and pedagogical heritage]. *Pedagogichni nauki: teoriya, istoriya, innovacijni tehnologiyi – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. 5(49), 116–125. Sumi. Ukraine.
5. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музика. Житомир: Рута, 2006. 320 с.
Moliako, V. O., Muzyka, O. L. (2006). Zdobnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriya, metodika, rezultati doslidzhen [Abilities, creativity, talent: theory, methods, research results]. Zhitomir, Ukraine: Ruta.
6. Курило Л. С. Розвиток творчого потенціалу дошкільника *Культура і розвиток особистості: міфи та реальність в психології та педагогіці*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк, 2009. С. 190–194.
Kurylo, L. S. (2009). Rozvitok tvorchoho potencialu doshkilnika [Development of creative potential of the preschooler]. *Kultura i rozvitok osobivosti: mifi ta realiyi v psihologiyi ta pedagogici: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* – Culture and personality development: myths and realities in psychology and pedagogy. 190–194. Luck, Ukraine.
7. Нікітюк О. Б. Креативність як невід'ємний компонент інтелектуального розвитку творчої особистості в процесі навчання у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*, 2010. Вип. 4(26). С. 237–241.
Nikitiuk, O. B. (2010). Kreativnist yak nevid'yemnij komponent intelektualnogo rozvitku tvorchoyi osobivosti v procesi navchannya u vishih navchalnih zakladah [Creativity as an integral component of intellectual development of creative personality in the process of learning in higher education]. *Zbirnik naukovih prac Harkivskogo universitetu Povitryanih sil – Scientific works of Kharkiv National Air Force University*. 4(26), 237–241.
8. Олексюк О. М. Музична педагогіка : навч. посіб. Київ : КНУКіМ, 2006. 188 с.
Oleksiuk, O. M. (2006). Muzichna pedagogika: navch. posib. [Music pedagogy]. Kiyiv, Ukraine : KNUKiM.
9. Тезаурус методичного працівника / уклад. Демченко В. В. Рівне : РОІППО, 2012. 72 с.
Demchenko, V. V. (2012). Tezaurus metodychnoho pratsivnyka [Thesaurus of methodical worker]. Rivne, Ukraine: ROIPPO.
10. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 284 с.
Dubaseniuk, O. A. (2012). Teoretichni i prikladni aspekti rozvitku kreativnoyi osviti u vishij shkoli: monografiya [Theoretical and applied aspects of the development of creative education in higher education]. Zhitomir, Ukraine: Vid-vo ZhDU im. I. Franka.
11. Терещенко С. Креативність як критерій людинорічності особистісного зростання суб'єктів навчального процесу. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2015. № 1(14). С. 378–382.
Tereshchenko, S. (2015). Kreativnist yak kriterij lyudinomirnosti osobistisnogo zrostannya sub'yektiv navchalnogo procesu [Creativity as a criterion for the humanity of personal growth of the subjects of the educational process]. *Naukovij visnik melitopolskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu – Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University*. 1(14), 378–382.

12. Фадеев В. И. Психологичні умови формування готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку креативності молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук :19.00.07. Івано-Франківськ, 2006, 21 с.
Fadieiev, V. I. (2006). Psihologichni umovi formuvannya gotovnosti majbutnih uchiteliv pochatkovih klasiv do rozvitku kreativnosti molodshih shkolyariv [Psychological conditions for the formation of the readiness of future primary school teachers to develop the creativity of elementary school pupils]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk, Ukraine.
13. Хоу Ймей. Педагогічні умови особистісно-креативного розвитку молодших школярів у процесі навчання музики. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2019. № 4. С. 73–78.
Hou Yimei. (2019). Pedagogichni umovi osobistisno-kreativnogo rozvitku molodshih shkolyariv u procesi navchannya muziki [Pedagogical conditions of personal-creative development of elementary school pupils in the process of music learning]. *Naukovi zapiski Nizhinskogo derzhavnogo universitetu imeni Mikoli Gogolya. Psihologo-pedagogichni nauki – Scientific notes of Nizhyn State University named after Nikolai Gogol. Psychological and pedagogical sciences*. 4, 73–78.
14. Хьелл П., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 607 с.
Hell, P., Zigler, D. (2008). *Teorii lichnosti [Theories of personality]*. 3-e izd. St. Petersburg, Russia: Piter.
15. Яременко Л. А. Развитие креативной личности у позашкільних навчальних закладах : автореф дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2011. 19 с.
Yaremenko, L. A. (2011). *Rozvitok kreativnoyi osobistosti u pozashkilnih navchalnih zakladah [The Development of creative personality in extracurricular education institutions]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, Ukraine.

Hou Yimei

ORCID 0000-0002-8435-4345

Ph.D. Student of the Department
of Theory and Methods of Music Education,
choral singing and conducting,
Dragomanov National Pedagogical University
(Ukraine, Kyiv) E-mail: liudastepanova@gmail.com

BASIC CONCEPTS OF EXPLORATION OF PERSONAL-CREATIVE DEVELOPMENT OF ELEMENTARY SCHOOL PUPILS IN THE PROCESS OF LEARNING MUSIC

The article reveals the study of the concept of personal-creative development of elementary school pupils in the process of learning music. The essence of this problem is considered from the standpoint of modern requirements for education and tasks of music pedagogy.

Article's purpose of this work is to highlight and analyze the basic concepts of the study of personal-creative development of elementary school pupils in the process of learning music.

Methodology. *Methods of comparative analysis, synthesis and theoretical generalization of scientific literature on the researched problem are applied.*

Scientific novelty lies in determination of the directions of personal and creative development in the process of learning music in the context of the age characteristics of elementary school pupils.

Conclusions. *As a result of theoretical research, it was found that the problem of personal-creative development requires a comprehensive study. The importance of research of modern theories of personality for understanding the components of its development is actualized. Different interpretations of basic concepts (creativity, creative potential, creative personality, development) which reveal the essence of the researched problem are revealed. Different approaches of domestic and foreign scientists to their definition are given. The connection between the outlined concepts and the concept of creative potential of the individual, intellectual and personal development is established. The positive influence of music on the general intellectual development of elementary school pupils is noted.*

Due to the fact that creativity is to some extent inherent in every person, in the process of learning music it is important to develop in each child the need for creativity. We consider the personal-creative development of elementary school pupils in the process of learning music as one of the aspects of the process of personality formation, which is carried out during musical-creative activities.

Keywords: *creativity, personality, creative potential, musical-creative activity.*

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор С. С. Горбенко